

Groetplicht ??

VVDM-poster

VVDM-affiche tegen de groetplicht, circa 1973.

Bron: NIMH, Den Haag

Het leger onder vuur

Kritiek op het Nederlandse militaire veiligheidsbeleid, 1966-1979

Coreline Boot

Het Nederlandse militaire veiligheidsbeleid werd tussen 1966 en 1979 sterk ter discussie gesteld. Protest van soldaten en antimilitaristische acties volgden elkaar in rap tempo op. Ze tonen aan dat het links-radicalisme van ‘de lange jaren zeventig’ niet aan de Nederlandse krijgsmacht voorbijging. Dit artikel beschrijft hoe de krijgsmacht omging met deze binnenlandse dreiging.

De recente discussies rondom de aanschaf van de Joint Strike Fighter (JSF) ter vervanging van de F-16's tonen aan dat de Nederlandse krijgsmacht anno 2012 een object van politieke en maatschappelijke contestatie is. Tegen welke dreiging zou de JSF ‘ons’ moeten beschermen? Politieke partijen, hun achterban, lobbygroepen en individuele burgers dragen hun steentje bij in het debat over de noodzakelijke veiligheidsmiddelen waarover Nederland zou moeten beschikken.

De discussie richt zich in feite op de vraag wanneer de krijgsmacht een legitiem machtsmiddel in handen van de staat is. Beatrice de Graaf stelt in de inleiding op dit drieluik dat het in moderne democratieën noodzakelijk is dat het veiligheidsbeleid door de politiek en de samenleving als legitiem wordt beschouwd.¹ In de jaren zeventig hebben militair sociologen op hun beurt vastgesteld dat de legitimiteit van de krijgsmacht staat of valt bij de mate waarin de samenleving de militaire institutie en haar veiligheidsbeleid accepteert.²

Over de soms problematische relatie tussen burgers en krijgsmacht is reeds door verschillen-

de historici geschreven. Ben Schoenmaker heeft in zijn boek *Burgerzin en soldatengeest* uiteengezet hoe het Nederlandse officierskorps tussen 1832 en 1914 omging met de spanningen tussen volk, leger en vloot. In *Of geweld zal worden gebruikt* beschrijft Roland van der Wal de noodzakelijke en wenselijke taakverdeling tussen politie en krijgsmacht bij de openbare ordehandhaving tussen 1840 en 1920. Jos Smeets legt zich in zijn dissertatie *De politietroepen 1919-1940* eveneens toe op de relatie tussen politie en krijgsmacht en beschrijft hoe beide omgingen met werkelijke en vermeende aanvallen op het wettig gezag. Michiel de Weger onderzoekt in zijn proefschrift *De binnenlandse veiligheidstaken van de krijgsmacht* het besluitvormingsproces rond de toedeling van binnenlandse taken aan de krijgsmacht. Aan de hand van *case studies* geeft hij de discussies tussen civiele en militaire autoriteiten over de inzet van de krijgsmacht in het binnenland weer.³

In dit artikel wordt beschreven hoe de legitimiteit van de krijgsmacht – specifiek: de Koninklijke Landmacht – in de ‘lange jaren zeventig’ voor het eerst langdurig onder druk werd gezet door burgers en dienstplichtige militairen. Deze ‘lange jaren zeventig’ worden in recente literatuur vaak omschreven als een periode van ‘maatschappelijke onrust, politieke verwarring en crisis’, die begon in 1966-1967 en

1 Zie daarvoor de inleiding van Beatrice de Graaf in dit nummer.

2 Zie daarvoor de verschillende bijdragen in Gwyn Harries-Jenkins en Jacques van Doorn, *The military and the problem of legitimacy* (Londen 1976).

3 Zie daarvoor: Ben Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009); Roland van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003); Jos Smeets, *De politietroepen 1919-1940. De politie-militair als steunpilaar van het wettig gezag* (Soest 1997); Michiel de Weger, *De binnenlandse veiligheidstaken van de Nederlandse krijgsmacht* (Assen 2006).

eindigde in de eerste helft van de jaren tachtig.⁴ De krijgsmacht kreeg in dit tijdvak te maken met het verdwijnen van de politieke consensus en het uitblijven van direct militair optreden van de Sovjet-Unie. Hierdoor geloofden steeds minder burgers en dienstplichtigen dat de Sovjet-Unie echt een bedreiging vormde. Protesten gericht tegen de legitimiteit van het leger waren aan de orde van de dag.

De 'lange jaren zeventig' vielen voor de krijgsmacht in twee periodes uiteen. De eerste helft van de 'lange jaren zeventig' begon met de oprichting van de Vereniging van Dienstplichtige Militairen (VVDM) en de Bond voor Dienstweigeraars (BvD) in 1966 en 1967. Ze eindigde in 1978. De VVDM en de BvD verloren eind jaren zeventig aan invloed en maakten plaats voor de linkse actiegroep Onkruid, die 1979 uitriep tot 'actiejaar'. Haar inbraken in bunkers, vernieling van militair materiaal en diefstal en publicatie van militaire geheimen vormden het begin van een tweede, radicale fase in de protesten tegen de legitimiteit van het leger, die pas eindigde in de tweede helft van de jaren tachtig.

Tussen 1966 en 1979 waren het de VVDM en de BvD die binnen het leger kritiek uitoefenden. Gesteund door onder meer de Nederlandse Studentenraad (NSR) en de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) wierpen zij vragen op als: past de huidige krijgsmacht met haar tradities wel in de moderne maatschappij of moet zij democratischer worden? Wie of wat vormt eigenlijk de grootste bedreiging voor de Nederlandse samenleving? Wat is nog het bestaansrecht voor het leger of de NAVO? Hun kritiek uitte zich enerzijds in de vorm van 'soldatenprotest', waarmee in dit artikel de acties worden bedoeld die tot doel hadden de krijgsmacht en de krijgstuft modern en democratischer te maken. De kloof tussen krijgsmacht en burgermaatschappij moest hierdoor kleiner worden. Anderzijds uitte de kritiek zich in 'antimilitaristische acties', die erop gericht waren te tornen aan het bestaansrecht van de krijgsmacht.

Dit artikel gaat over de ontwikkeling van het

linkse soldatenprotest en het antimilitarisme in het leger gedurende de eerste helft van de 'lange jaren zeventig'. Het uitgangspunt vormen de oprichting en ontwikkeling van de VVDM en de BvD. Hun soldatenprotest en antimilitaristische acties voedden binnen het ministerie van Defensie de discussies tussen voor- en tegenstanders van de democratisering van de krijgsmacht. Centraal in deze discussies stond de positie en ontwikkeling van de Koninklijke Landmacht en de verhouding tussen krijgsmacht en samenleving in de periode van 1966 tot 1979. De oprichting en ontwikkeling van de VVDM en de BvD zorgden bovendien voor spanningen tussen deze organisaties en de Defensieleiding. De linkse critici van binnen en buiten de krijgsmacht vormden tussen 1966 en 1979 een belangrijk aandachtspunt voor Defensie. In dit artikel wordt beschreven hoe het veiligheidsdenken van de krijgsmacht ten aanzien van deze 'binnenlandse tegenstanders' veranderde. Wanneer besloot het ministerie van Defensie maatregelen tegen hen te nemen en wat was daarvoor de reden?

Opkomst van het soldatenprotest

Op 4 augustus 1966 om vijf voor half tien 's avonds sloeg dienstplichtig militair Huub Oosterbeek, bekend onder zijn bijnaam 'Loebas', met zijn vuist op een van de lessenaars in de Elias Beeckmankazerne. Daarmee bekrachtigde hij de oprichting van de Vereniging Van Dienstplichtige Militairen (VVDM). De aanleiding voor de oprichting van de VVDM was een bijzondere gebeurtenis, die op 20 juli had plaatsgevonden op de appelplaats van de kazerne. Een van de soldaten van de Delta Compagnie stond bij het hijsen van de vlag niet goed in de houding, kneep zijn ogen dicht en bracht het militaire saluut niet op de gangbare manier uit. Hij drukte daarmee uit dat hij het hele militaire gebeuren maar een 'lachwekkende vertoning' vond. Zijn gedrag leverde hem nog dezelfde dag een straf van vijf dagen verzwaard arrest op, wat betekende dat hij gedurende drie avonden na de diensttijd en het gehele weekend de cel inging. De andere soldaten van de Delta Compagnie reageerden verontwaardigd op deze straf. Vijftien dienstplichtige militairen verenigden zich in de eerste militaire belangenvereniging. Oosterbeek werd de voorzitter.⁵

4 Duco Hellema, 'De lange jaren zeventig', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123.1 (2010) 78-93, aldaar 88.

5 Peter van Eerden, *De genese van de VVDM. Prelude op en ontstaan van een soldatenbeweging* (Utrecht 1983) 110 en 121.

Dienstplichtigen zwaaien demonstratief naar een meerdere tijdens een actie tegen de groetplicht, Kromhoutkazerne Utrecht, 1 augustus 1972.

Bron: NIMH, Den Haag

De soldaten die aan de basis stonden van de VVDM zeiden te streven naar ‘vermaatschappelijking’ en ‘democratisering’ van de krijgsmacht. Met het begrip ‘vermaatschappelijking’ bedoelden zij dat de krijgsmacht zich zoveel mogelijk moest aanpassen aan de normen en waarden van de burgermaatschappij. Op deze manier moest de kloof tussen krijgsmacht en maatschappij kleiner worden; soldaten waren immers ook burgers. ‘Democratisering’ betekende het afschaffen van hiërarchische structuren en verouderde tradities, waardoor de soldaten meer rechten zouden krijgen.⁶

Om de vermaatschappelijking en democratisering van de krijgsmacht tot stand te brengen beschikte de VVDM over een werkprogramma met achttien actiepunten. De belangrijkste eisen waren het afschaffen van de verplichte reveille om zes uur ’s ochtends, het koperpoetsen, het streng arrest en de militaire groet die soldaten aan hun meederen gaven. De soldaten eisten bovendien dat zij ’s avonds na afloop van hun diensttijd hun uniform mochten vervangen door burgerkleding en dat zij in het weekend niet meer verplicht waren met militaire treinen te reizen. Daarnaast streefden ze naar stemrecht voor militairen en afschaffing van de lijst met verboden lectuur.⁷

Een jaar na de oprichting van de VVDM

diende zich een tweede organisatie aan. Het initiatief daartoe kwam van dienstplichtigen die vanwege ethische of religieuze bezwaren tegen de militaire dienstplicht een beroep hadden gedaan op de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst (wet GMD) en in een van de tewerkstellingsobjecten van Defensie een vervangende dienst van 26 maanden vervulden. Op 26 juli 1967 verenigden zich in tewerkstellingsobject Kamp Vledder 26 dienstplichtigen in de Bond voor Dienstweigerars. De bond streefde naar ‘het bevorderen van het dienstweigeren’ en ‘het bevorderen van een redelijke rechtspositie van de dienstweigeraar’. Daarnaast eiste hij dat de erkenningsprocedure voor de wet GMD werd verkort en de vervangende dienst net als de militaire dienst werd gesteld op 18 maanden. Het lidmaatschap was voorbehouden aan (gewetensbezwaarde) dienstplichtigen, maar iedereen die de doelstellingen van de bond steunde en een financiële bijdrage leverde mocht sympathisant worden.⁸

6 Ben Schoenmaker, ‘De beroeps beproefd. De vermaatschappelijking van de krijgsmacht in de jaren zestig en zeventig’, in: Jan Hoffenaar, Jan van der Meulen en Rolf de Winter ed., *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag 2004) 117-133, aldaar 118.

7 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief VVDM, inv. nr. 133, Werkprogramma van de VVDM, 1966.

8 IISG, Archief BvD, inv. nr. 1, Statuten en reglement van de BvD, 1967.

'Negativisme' in de krijgsmacht

Het streven naar vermaatschappelijking en democratisering van de VVDM kon wortel schieten door de bereidwillige houding van enkele kaderleden op de Elias Beeckmankazerne. Sommigen waren namelijk van mening dat de vermaatschappelijking van de krijgsmacht wenselijk of zelfs onontkoombaar was. Zij overstemden hun sceptische collega's, die geen heil zagen in de oprichting van de VVDM. Een van de kaderleden had ervoor gezorgd dat de bestuursleden in dezelfde compagnie bleven en het ministerie van Defensie niet over de VVDM werd ingelicht. Daarnaast ondersteunden de kaderleden de VVDM bij haar initiatieven: zij spraken tijdens lesuren met de soldaten over de nieuwe belangenvereniging, woonden buiten lesuren vergaderingen over de vereniging bij en verleenden de soldaten toestemming om leden te werven. De kaderleden waren ook betrokken bij een rekest dat Oosterbeek opstelde voor de minister van Defensie. De bestuursvoorzitter wilde hierin de oprichting van de VVDM aan de minister meedelen, haar statuten presenteren en om rechtspersoonlijkheid van de vereniging vragen.⁹

Het ministerie van Defensie had dit rekest echter nog niet ontvangen, toen het *Algemeen Dagblad* op 5 september 1966 kopte: 'Soldaat sticht militaire "vakbond"'¹⁰ Het artikel was voor de Personeelsraad, de hoogste instantie in alle zaken betreffende het militair personeel, aanleiding om over de nieuwe soldatenvereniging te vergaderen. De raad kwam tot de conclusie dat de VVDM niet indruiste tegen de krijgstucht en dat de grondwet het recht van

vereniging en vergadering vastlegde. Het zomaar weer opheffen van de vereniging was juridisch gezien niet mogelijk. Daarnaast was het politiek onwenselijk, omdat de PvdA – met haar antimilitaristische traditie¹¹ – deel uitmaakte van de regering. Bovendien bestond de 'kans op een politieke rel' indien Defensie zich tegen de VVDM zou keren.¹² Ook de Defensieraad vergaderde over de VVDM. Deze raad – waarin onder meer de staatssecretarissen, de secretaris-generaal, de voorzitter van het Comité Verenigde Chefs van Staven (CVCS) en de voorzitter van de Personeelsraad zitting hadden – adviseerde de minister van Defensie in alle kwesties aangaande de opbouw en instandhouding van het militaire apparaat. De Defensieraad meende dat aan de VVDM niet al te veel aandacht moest worden besteed. De vereniging was in zijn ogen slechts een oprisping. Ze zou vanzelf bewijzen niet 'levensvatbaar' te zijn.¹³

De Defensieraad vond dat de VVDM onder-tussen kon worden gebruikt om de opstandige soldaten te verenigen. Op die manier kon de vereniging fungeren als contactorgaan tussen het ministerie en de soldaten.¹⁴ Het ministerie van Defensie deed de VVDM meerdere concessies. Zo kreeg de vereniging dezelfde rechten als de verenigingen van het militaire beroeps- en reservepersoneel en mocht ze buiten de militaire diensturen om propaganda maken en leden werven.¹⁵ Een VVDM-lid omschreef treffend hoe het ministerie van Defensie tegen de VVDM aankeek:

Voor de legerleiding ontstond de mogelijkheid door middel van een nationale soldatenvereniging vat te krijgen op de toenemende onrust onder de soldaten, waarvan de eerste tekenen aan het eind van de jaren zestig zichtbaar werden. Zolang het protest tot uiting zou komen via de kanalen van organisatie, was de legerleiding door regelmatig overleg vroegtijdig op de hoogte van conflictsituaties en kon zij de voor haar meest gunstige wending aan de zaak geven. Daarnaast zorgden kleine concessies ervoor, dat de schijn opgehouden wordt, dat de VVDM tamelijk veel invloed uit kon oefenen, waardoor de kans op acties buiten de VVDM om tot een minimum gereduceerd werd. Andere organisaties met een meer radikaal karakter zouden bijzonder weinig wind in de zeilen krijgen.¹⁶

9 Van Eerden, *De genese van de VVDM*, 112-113, 133, 140-143.

10 'Soldaat sticht militaire "vakbond"', *Algemeen Dagblad*, 5 september 1966.

11 Zie bijvoorbeeld: P.J. Kneegtman, *Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939* (Amsterdam 1989) / J.S. Wijne, *De ideologische gijzeling van de sociaal-democratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het interbellum* (Amsterdam 1992).

12 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Personeelsraad, nummer toegang 2.13.172, inv. nr. 6, Notulen vergadering Personeelsraad, 5 september 1966.

13 NL-HaNA, Minister van Oorlog als lid van Directie B-vergaderingen, 1951-1959, de Grote Staf, 1959-1963; Defensieraad 1963-1975 en de Ochtendvergaderingen 1972-1975, nummer toegang 2.13.162, inv. nr. 41, Vergadernotulen Defensieraad, 7 september 1966.

14 Frank de Kruif en Fred Lardenoye, *Over lef gesproken. 25 jaar VVDM* (Breda 1991) 15 en 26.

15 Van Eerden, *De genese van de VVDM*, 195-196.

16 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 121, Bijdrage aan de discussie over een nieuwe structuur voor de VVDM, 2 augustus 1973.

De oprichting van de BvD een jaar later toont aan dat er toch een organisatie bij kwam. De initiatiefnemers hadden de oprichting vooraf in brieven aan het ministerie van Defensie aangekondigd. Het ministerie had deze brieven om verschillende redenen genegeerd. Ten eerste vond Defensie dat de bond met zijn kleine ledenaantal niet alle gewetensbezwaarde dienstplichtigen representeerde en daarom niet serieus hoefde te worden genomen. Bovendien wekte de door de BvD consequent als geuzennaam gebruikte term ‘dienstweigeraar’ irritatie op. Het ministerie zelf gebruikte deze anachronistische term al niet meer sinds de uit 1923 daterende Dienstweigeringswet in 1962 was vervangen door de wet GMD. Het ministerie vond bovendien dat de wet GMD, die dienstplichtigen in het geval van ‘onoverkomelijke bezwaren tegen elk oorlogsgeweld’ toestond van militaire dienst af te zien, genoeg mogelijkheden bood. Ze ergerde zich aan het eisenpakket van de BvD. De Directie Plannen en Arbeidsvoorwaarden Militair Personeel, die het militaire personeelsbeleid ontwikkelde, sprak hierover als ‘een pakket overtrokken eisen van zeer negatief ingestelde lieden, die – gelukkig – weinig ahang hebben.’ Ze concludeerde: ‘Zonde voor een ieders tijd!’¹⁷

Op kazerniveau toonde de oprichting van de BvD gelijkenis met die van de VVDM. Ook de commandant van Kamp Vledder beschouwde de oprichting van de BvD als logisch en onontkoombaar: ‘Tedereen is vertegenwoordigd in een bond. Zij hebben groot gelijk dat ze wensen uiten en op zichzelf vind ik dat een loffelijk streven’. De commandant was echter niet zo positief en betrokken ten aanzien van de BvD als de kazerneleiding van de Elias Beekmankazerne ten aanzien van de VVDM. Hij zei namelijk: ‘Die initiatiefnemers behoren echter niet tot de gemakkelijksten. Ze zijn vrij kritisch. Ik hoop dat ze succes hebben, maar dat mot ik nog zien. Ik krijg echter de indruk dat ze denken: het is zo’n tijd stil geweest, we moeten laten merken dat we er nog zijn. Ik moet trouwens nog zien hoe zich dit ontwikkelt. Verder sta ik hier helemaal buiten’.¹⁸

Het ministerie van Defensie kwam de VVDM op een aantal punten tegemoet. De VVDM werd geïncorporeerd in het defensie-apparaat en verwezenlijkte een paar van haar

actiepunten. Dienstplichtigen kregen voortaan een wedde, de reveille werd op half zeven ’s ochtends gesteld, er verdween een aantal militaire treinen van de rails en het verplichte koperpoetsen werd afgeschaft.¹⁹ Daarnaast werd de VVDM lid van het Informeel Overleg met Defensie. De voorzitter en secretaris werden van hun militaire dienst vrijgesteld om zich op hun bestuurstaak te kunnen concentreren. De BvD probeerde eveneens contact te leggen met het ministerie van Defensie, maar dat bleef volharden in zijn standpunt ten aanzien van de bond.²⁰ De BvD probeerde vervolgens aan te haken bij de VVDM, maar die wenste geen samenwerking tussen beide organisaties. Ze wilde alleen gesprekken voeren over het bereiken van gemeenschappelijke doelstellingen.²¹ Pax Christi was door zijn bemoeienis met de gewetensbezwaarde dienstplichtigen wel geïnteresseerd en betrok de BvD bij zijn pamflettenacties.²²

Het ministerie deed de opstandige soldaten niet alleen maar concessies. Naar aanleiding van een kritische advertentie in het VVDM-tijdschrift *Twintig* – waarin lezers werden opgeroepen hun moraal te laten ondermijnen – vaardigde minister van Defensie Willem den Toom (VVD) op 21 december 1967 een beschikking uit.²³ Militairen mochten binnen de kazernes slechts één exemplaar van het VVDM-tijdschrift bezitten en het niet verspreiden. Den Toom maakte tevens de oprichting bekend van een ‘Lectuurcommissie’, die de tijdschriften zou controleren op ondermijnende uitlatingen.²⁴ De Legerraad – het hoogste besluitvormings- en overlegorgaan van de KL, dat onder voorzitterschap stond van staatssecretaris Koninklijke Landmacht Joop Haex – zocht in 1968 naar de oorzaak voor het verschijnen van ongewenste publicaties. Volgens de raad was het het ‘negativisme’ binnen het leger dat zorgde voor deze

17 NL-HaNA, Ministerie van Defensie: Directie Plannen en Arbeidsvoorwaarden Militair Personeel, nummer toegang 2.13.164, inv. nr. 213, De Directie Plannen en Arbeidsvoorwaarden Militair Personeel over de BvD, 1967.

18 ‘Dienstweigeraars te Vledder in bond’, *Amersfoortse Courant*, 1 september 1967.

19 Fons Burger, *Soldaten in het geweer. De roerige geschiedenis van de tienjarige VVDM* (Baarn 1976) 21-22.

20 IISG, Archief BvD, inv. nr. 1, Bestuursvergadering, 19 oktober 1967.

21 Ibidem, Bestuursvergadering 13 oktober 1967.

22 Ibidem, Bestuursvergadering, 4 november 1967.

23 De Kruif en Lardenoye, *Over lef gesproken*, 32.

24 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv.nr 36, Besluit van het ministerie van defensie tot oprichting van een lectuurcommissie, 21 december 1967.

‘moreels- en gezagsondermijnende activiteiten’. Met het begrip ‘negativisme’ bedoelde de raad dat burgers, waaronder veel dienstplichtigen, de aanwezigheid van het leger en de deelname aan de NAVO niet meer als noodzakelijk beschouwden omdat een grote aanval van de Sovjet-Unie was uitgebleven. Haex noemde dit de mentaliteit ‘dat het allemaal niet meer hoeft’.²⁵

De Legerraad geloofde dat het negativisme voortkwam uit problemen binnen de krijgsmachtorganisatie. De functies die dienstplichtigen tijdens hun dienstitijd vervulden sloten niet aan bij hun opleidingsniveau. Het ministerie van Defensie hield bij de indeling van dienstplichtigen geen rekening met hun scholing. De Opperofficier Personeel van de Koninklijke Landmacht (OOPKL), luitenant-generaal C. Koster, beweerde als hoogste man op het gebied van het personeelsbeleid: ‘Dit leidt uiteraard in toenemende mate tot frustraties, die zich weer uiten in een negatieve opstelling ten opzichte van de krijgsmacht, resulterend in publicistische activiteiten, etc. Wij halen als het ware zelf de problemen binnen de KL’. Als tweede oorzaak zag de Legerraad het ‘normvacuüm’. De oude normen die het kader op de kazernes uitdroeg werden niet meer door de dienstplichtigen geaccepteerd. Tegelijkertijd stelden de dienstplichtigen zelf ook geen nieuwe normen vast. Ze bevonden zich hierdoor in een vacuüm van normloosheid, dat zorgde voor conflicten in de gezagssfeer tussen legerleiding en dienstplichtigen.²⁶

De Legerraad wilde het negativisme oplossen door dienstplichtigen taken te geven die aansloten bij hun opleidingsniveau. Een nieuwe ‘Studiecommissie Normvacuüm’ moest nagaan wat ‘de invloed van de bestaande negatieve infiltratie op de gevechtswaarde is, en na deze “inventarisatie” voorstellen tot tegenmaatregelen’ ontwikkelen.²⁷ Intussen hoopte de Legerraad

dat de Sovjet-Unie een concrete misstap zou begaan. Als voorbeeld noemde ze de bezetting van Tjecho-Slowakije. Hierdoor zou het negativisme in één keer verdwijnen. De Legerraad achtte het in juni 1968 echter zeer onwaarschijnlijk dat de Sovjet-Unie op zo’n directe manier haar ware gezicht zou laten zien.²⁸

Het ‘negativisme’ tiert welig voort

Op 20 augustus 1968 vielen de troepen van het Warschaupact Tjecho-Slowakije binnen en beëindigden daarmee de Praagse Lente, de liberaliseringsfase die in het voorjaar van 1968 in Praag was begonnen. De inval van Tjecho-Slowakije maakte grote indruk op het kabinet-De Jong. Minister-president Piet de Jong stelde de krijgsmacht in november 1968 eenmalig 225 miljoen gulden ter beschikking.²⁹ Het ministerie van Defensie hoopte dat deze inval burgers en soldaten op het gevaar van het Rode Leger wees en duidelijk maakte hoe belangrijk een parate verdediging was. Tot ontzetting van de Legerraad had de inval echter geen enkele invloed op het ‘negativisme’ binnen de krijgsmacht. Het was ‘bijzonder verontrustend’ dat het negativisme ‘ondanks de gebeurtenissen in Tjecho-Slowakije wederom snel in intensiteit en omvang toeneemt’.³⁰

Het negativisme uitte zich tussen 1969 en 1972 op steeds radicalere wijze. De VVDM groeide van tienduizend naar 31.000 leden. Zonder de faciliteiten van Defensie in gevaar te brengen, stelde de VVDM zich ten doel dienstplichtige militairen te helpen bij het afschaffen van tradities en de versoepeling van de krijgstucht.³¹ Dienstplichtige Henk van der Horst weigerde begin 1970 zijn meerdere te groeten. De VVDM organiseerde op 1 juli 1970 de eerste Nationale Groetdag, waarop de actievoerders niet alleen mensen, maar ook gebouwen, auto’s en bomen op militaire wijze groetten.³² In december 1970 steunde de VVDM de dienstplichtigen in hun verzoek om een hogere soldatenwedde door een grote Sinterklaasschoen voor de ingang van de Ridderzaal te plaatsen. Opzien baarde ook dienstplichtige Rinus Wehrmann, die op 15 maart 1971 weigerde zijn lange haar te laten knippen. VVDM-leden stuurden minister Den Toom dreigbrieven en wierpen grote hoeveelheden haar in zijn brievenbus. Andere

25 NL-HaNA, Ministerie van Defensie, Legerraad, 1945-1994, nummer toegang 2.13.182, inv. nr. 24, Vergadernotulen, 12 juni 1968.

26 Ibidem, Vergadernotulen, 12 juni en 9 januari 1968.

27 Ibidem, Vergadernotulen, 9 januari 1968.

28 Ibidem, Vergadernotulen, 12 juni 1968.

29 Jan Hoffenaar en Ben Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994) 242.

30 NL-HaNA, MvD, Legerraad, 1945-1994, inv. nr. 24, Vergadernotulen, 17 december 1968.

31 W.J.P. Kok, ‘Kritische bewegingen’, in: H.J.H. Brentjens e.a. ed., *Welzijn en krijgsmacht* (Deventer 1977) 336-377, aldaar 338.

32 De Kruijff en Lardenoye, *Over lef gesproken*, 39.

Actie van de VVDM voor verhoging van de soldatenwedge. De vereniging plaatste een gigantische Sinterklaaschoen voor de ingang van de Ridderzaal, december 1970.

Bron: NIMH, Den Haag

dienstplichtige soldaten boden hem uitgedost met pruiken en een petitie aan waarin ze de vrije militaire haardracht eisten.³³ In het najaar van 1971 lieten de Ermelose dienstplichtigen Wim Schul en Hans Dona zich in hun VVDM-afdelingsblad *Alarm* kritisch uit over het beleid van een van hun generaals en werden daarvoor tuchtrechtelijk bestraft. De VVDM en de BvD organiseerden op 8 november 1971 een protestbijeenkomst in Amersfoort, waarop ze onder andere pleitten voor de afschaffing van de militaire censuur.³⁴

Het ministerie van Defensie zag in deze vaak op ludieke wijze uitgevoerde acties een ondermijning van de krijgstucht. Het zocht echter nog naar een balans in de omgang met de nieuwe vormen van protest. Defensie gaf de voorkeur aan een harde aanpak, maar moest door de aanhoudende acties, de druk van de publieke opinie en het uitblijven van regeringssteun vaak water bij de wijn doen. Wehrmann werd door het Hoog Militair Gerechtshof (HMG) veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf. Nadat Den Toom onder druk van de demonstranten en de Vaste Commissie voor Defensie in de Tweede Kamer op 16 juni 1971 de militaire haardracht had vrijgegeven, kwam hij echter weer op vrije voeten.³⁵ Schul en Dona werden door hun generaal op

krijgstuchtelijke wijze veroordeeld tot drie respectievelijk vier maanden militaire tuchtklasse te Nieuwersluis. De kritiek van de progressieve partijen zorgde er evenwel voor dat minister van Defensie Hans de Koster (VVD) op 19 november 1971 een brief stuurde aan de bevelhebbers van de drie krijgsmachtdelen en de commandant van de Koninklijke Marechaussee, waarin hij de commandanten verbood krijgstuchtelijke straffen op te leggen. Ze moesten de bestraffing van dienstplichtigen aan de krijgsraad overlaten.³⁶

Het kwam ook voor dat de minister reeds genomen veiligheidsmaatregelen terugdraaide. De Koster schafte op 24 november 1971 het in 1967 ingestelde Lectorverspreidingsverbod af, omdat de Ministeriële Beschikking hieromtrent juridisch gezien niet goed in elkaar zat en Defensie van 'ongrondwettelijkheid' beschuldigd kon worden. Bovendien voorkwam het Lectorverspreidingsverbod de verspreiding van krijgstuchtondermijnende geschriften niet, maar

33 Zie hiervoor: J.S. van der Meulen en N.P.M. Nuij, "Ongelooflijk maar waar". De triomf van de langharige soldaat, in: Hoffenaar, Van der Meulen en De Winter, *Confrontatie en ontspanning*, 100-117.

34 'Protest tegen leger', *De Volkskrant*, 28 oktober 1971.

35 Van der Meulen en Nuij, "Ongelooflijk maar waar", 109-110.

36 Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1971-1972, nummer 11.618, Brief van De Koster aan de voorzitter van de Tweede Kamer, betr. de vrijheid van meningsuiting, 19 november 1971.

genereerde het voor dergelijke geschriften juist meer publiciteit.³⁷

Antimilitaristen in de vuurlinie

Ook de BvD maakte tussen 1969 en 1972 een belangrijke verandering door. Tijdens zijn landelijke congres op 31 mei 1969 besloot de bond zich te profileren als politieke, antimilitaristische actiegroep. De BvD aanvaardde de 'protest-dienst' als nieuw actiemiddel. Dienstplichtigen moesten niet langer dienst weigeren, maar juist in militaire dienst treden om zo het leger te ondermijnen. Op langere termijn streefde de BvD naar een afschaffing van alle militaire structuren.³⁸ De Nederlandse krijgsmacht en de NAVO waren in zijn ogen namelijk instituties die de Sovjet-Unie onterecht als dreiging neerzetten en de Koude Oorlog om financiële redenen in stand hielden. Het nieuwe actieprogramma deed het ledenaantal oplopen van honderd naar 132. Om de veranderingen kracht bij te zetten veranderde de BvD zijn naam op 23 mei 1970 in Bond voor Dienstplichtigen. Vanaf dat moment besloot de bond zich niet langer in te zetten voor de gewetensbezwaarde dienstplichtigen.³⁹

De antimilitaristen gingen vanuit het oogpunt van het ministerie van Defensie over de schreef. Ze ondermijnden de paraatheid, de gevechtskracht en de geloofwaardigheid van de Nederlandse krijgsmacht in NAVO-verband, maar ook ten aanzien van de Sovjet-Unie. De antimilitaristische ideologie en acties zorgden er volgens het ministerie van Defensie

immers voor dat minder dienstplichtigen bereid waren hun militaire dienst te vervullen. Hierdoor was het leger minder paraat. De Sovjet-Unie zou het Nederlandse leger niet meer beschouwen als een geloofwaardige tegenstander en een reële dreiging. Hierdoor zou het Warschaupact er minder voor terugschrikken Nederland aan te vallen.⁴⁰

Het antimilitaristische protest vlamde eind 1969 op. De BvD en de Nederlandse Studentenraad (NSR) troffen samen voorbereidingen voor een op 21 en 22 november 1969 te houden anti-NAVO-congres. Deze voorbereidingen werden door het ministerie van Defensie nauwlettend gadegeslagen. Het CVCS, met daarin de bevelhebbers van de drie krijgsmachtonderdelen, ging er vanuit dat de anti-NAVO-ideologie bij soldaten weinig weerklank zou vinden. Wel wilde het CVCS ervoor waken dat door het congres een 'gunstiger klimaat' voor acties tegen het leger zou ontstaan.⁴¹ De Chef Generale Staf (CGS), luitenant-generaal Wim van Rijn, verspreide onder de kazernecommandanten daags voor het congres voor het eerst sinds 1966 richtlijnen met betrekking tot het optreden tegen opstandige soldaten.⁴²

Het congres, waarop verschillende sprekers kritische toespraken over de NAVO hielden, maakte op het ministerie van Defensie meer indruk dan verwacht. Soldaten bleken toch vatbaar voor de anti-NAVO-agitatie. Defensie was bang dat het niet ging om een eenmalige actie, maar dat door het congres een blauwdruk voor anti-NAVO-activiteiten was ontstaan. De BvD had tijdens het congres de wens geuit het volgende anti-NAVO-congres te willen organiseren. Bovendien verschenen er steeds meer anti-NAVO-publicaties. Volgens de Generale Staf leidde de anti-NAVO-agitatie tot 'de aantasting van de krijgsmacht als gezagsapparaat en de door Nederland aangegane NAVO-verplichtingen'.⁴³ Den Toom was het met hem eens. Hij verbood de door de NSR uitgegeven kritische brochure getiteld *Wat is er mis met de NAVO?* met het argument dat deze de 'grondslagen van het bondgenootschappelijk defensiebeleid' aantastte.⁴⁴ De in omloop zijnde sticker met de tekst 'Weg met de NATO. Anti-NATO congres op 21 en 22 november in Amsterdam. Na afloop demonstratie. Akties binnen het leger. Griekenland en Zuidelijk Afrika akties' was hetzelfde lot

37 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 36, Vergadernotulen Defensieraad, 24 november 1971.

38 'BvD gaat over tot politieke actie', *Het Vrije Volk*, 2 juni 1969.

39 IISG, Archief BvD, inv. nr. 8A, Verslag en evaluatie van het BvD-kongres, gehouden op 23 mei 1970.

40 NL-HaNA, Ministerie van Defensie, archief van het Kabinet van de staatssecretaris van Marine, sinds 1959 Defensie (Marine), (1945) 1949-1971, nummer toegang 2.12.55, inv. nr. 306, Den Toom aan minister van Binnenlandse Zaken Hendrik Beernink, betr. Memorandum 'Defensie-crisis. Een prognose', 14 januari 1969.

41 NL-HaNA, Def/CVCS, inv. nr. 577, Beschouwing over de anti-NAVO agitatie van de NSR, 1969.

42 Semi-Statistische Archiefdiensten – Ministerie van Defensie (SSA-MvD), Archief Chef Landmachtstaf/Bevelhebber der Landstrijdkrachten, voorlopig inv. nr. 5062, Richtlijnen voor het optreden tegen propaganda- of verzetsacties binnen of nabij onderdelen van de Nederlandse krijgsmacht, 20 november 1969.

43 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Memorandum van de Generale Staf, getiteld 'De Koninklijke Landmacht onder de druk van in de maatschappij levende stromingen', juni 1970.

44 Den Toom aan Piet Ordeman, Secretaris Buitenland van de NSR, betr. verspreidingsverbod NSR-publicatie *Wat is er mis met de NAVO?*, 16 december 1969, afgedrukt in: *Nationale en Soldatenkrant Passieft* 10 (januari 1970) 21.

Een in omloop zijnde anti-NAVO sticker met de titel 'Weg met de NATO', 1969.

Bron: Collectie auteur

beschoren. De sticker was namelijk 'in strijd met het belang van de krijgsmacht'.⁴⁵

Van kwaad tot erger: sabotage

Kort na het anti-NAVO-congres kreeg het ministerie van Defensie te maken met een tweede vorm van antimilitaristisch protest: heuse sabotage. Het initiatief daartoe kwam van een boze dienstplichtige en een kabouter, Ruud Kater en Roel van Duijn. De eerstgenoemde had op 4 november 1969 op de tribune van de Tweede Kamer zijn oproepkaart voor de militaire dienst verbrand. Samen met Roel van Duijn, die de Kabouterbeweging aanvoerde en lid was van de Amsterdamse gemeenteraad, bracht hij op 22 december 1969 een nota uit met de titel 'Democratie als afschrikingswapen'. In deze nota stelden Kater en Van Duijn dat het leger afgeschaft moest worden en dat de bevolking moest overgaan tot gewelddoos verzet. Vanwege haar inhoud werd de nota in de volksmond de 'sabotagenota' genoemd. Van Duijn lichtte tijdens het televisieprogramma *Opmaat* van de VARA toe wat hij onder sabotage verstond: 'De soldaten, die in het leger zitten, die moeten zand in de geweren doen zodat ze snel verslijten, en in de mitrailleurs en in de tanks, en in alles wat er draait. En ze moeten suiker in de benzinetanks stoppen, zodat ze ontploffen. En ze moeten de administratie in de war schoppen. Het hele leger moet weg worden gesaboteerd'.⁴⁶

Van Duijn zocht contact met de BvD en betrok de bond bij zijn sabotageplannen. Hun gezamenlijke ideeën kregen in januari 1970 vorm in de 'Volksuniversiteit voor sabotage, pseudo-erotiek en andere vormen van democratisch verzet'. Deze volksuniversiteit moest het Nederlandse volk, en in het bijzonder de dienstplichtigen, opleiden in tactieken om gewelddoos verzet en sabotage te plegen. De BvD publiceerde drie sabotagepamfletten waarin de bond zijn achterban aanspoorde het leger te saboteren.⁴⁷

Een reactie van het ministerie van Defensie op deze plotselinge sabotagegetze bleef niet uit. Van Rijn stelde in februari 1970 dat de sabotage binnen de krijgsmacht 'naast de financiële problemen, voor de eerstkomende periode het belangrijkste punt' op de agenda van het ministerie van Defensie werd.⁴⁸ Hij was voorstander van een harde aanpak en schreef aan Den Toom: 'De inhoud van deze geschriften is van dusdanig opruiende, smerige, beledigende en gezagsondermijnende aard, dat geen enkele twijfel mogelijk is ten aanzien van de strafbaarheid van de makers en de verspreiders der pamfletten en de opportuniteit ener strafvervolging'.⁴⁹ Het ministerie van Defensie verbood de sabotagepamfletten.

Lastiger bleek het voor het ministerie van Defensie Van Duijn en Kater aan te pakken. Dit kwam doordat zij hun theorieën over sabotage niet in concrete acties hadden omgezet en woorden niet bestraft konden worden. Samen met Van Rijn zocht Den Toom naar manieren om de sabotage binnen de krijgsmacht aan banden te leggen. Van Rijn stelde vast dat er in het Wetboek van Strafrecht (WvS) geen artikel bestond dat sabotage in de krijgsmacht door burgers of militairen strafbaar stelde. Hij stelde Den Toom daarom voor een 'sabotage-artikel' in het WvS op te nemen. Als strafmaat voor het plegen van sabotage stelde hij een gevangenisstraf van maximaal negen jaar voor.⁵⁰

45 NL-HaNa, MvD, Stasmar 1949-1971, 2.12.55, inv. nr. 306, Den Toom aan de drie bevelhebbers, betr. verspreidingsverboden, 27 november 1969.

46 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Uittreksel uit het VARA-televisieprogramma 'Opmaat', uitgezonden op 29 december 1969.

47 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Sabotagepamfletten S1, S2 en S3, 1970.

48 NL-HaNa, MvD, Legerraad, 1945-1994, inv. nr. 26, Vergadernotulen, 3 februari 1970.

49 NL-HaNa, MvD, Stasmar 1949-1971, 2.12.55, inv. nr. 306, Van Rijn aan de minister van Defensie, betr. de verspreiding van de 5-pamfletten, 20 maart 1970.

50 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Van Rijn aan de staatssecretaris van Defensie, betr. opneming in het WvS van een artikel tegen sabotage aan goederen ten behoeve van de krijgsmacht, 21 april 1970.

Sabotagepamflet S3 van de Bond voor Dienstweigeraars, 1970.

Bron: Collectie auteur

Den Toom sprak meermaals met de ministerraad en probeerde de leden ervan te overtuigen dat de uitspraken van Van Duijn en Kater ontoelaatbaar waren. Hij ving echter bot bij de ministerraad en bij de Amsterdamse Officier van Justitie J.F. Hartsuiker, die een onderzoek naar Van Duijn en Kater had ingesteld. Hartsuiker stelde vast dat Van Duijn en Kater niet serieus

konden worden genomen. Van Duijn was een 'warhoofd' en Kater was een 'meeloper', die zo mogelijk 'nog wat verwarder en onwezenlijker' was. Door een strafrechtelijke vervolging zou Justitie zich belachelijk maken en Van Duijn en Kater zouden de publiciteit krijgen die ze wilden. Bovendien achtte Hartsuiker het onvoldoende bewezen dat de uitspraken van Van Duijn en Kater tot concrete sabotage hadden geleid.⁵¹ De ministerraad besloot daarop Van Duijn en Kater niet te vervolgen.⁵² Wel toonde het ministerie van Justitie zich op 11 mei bereid een commissie in te stellen waarin leden van de hogere legerleiding en het Openbaar Ministerie (OM) zitting zouden nemen. Het doel van deze commissie was de 'uitwisseling van informatie over en begrip voor elkaanders standpunt met betrekking tot subversieve acties tegen het leger gericht, en het strafrechtelijk of ander optreden van de overheid daartegen'.⁵³

Op 25 september werd de sabotagekwestie vanuit andere hoek nieuw leven ingeblazen. De VPRO zond op die dag namelijk een radio-uitzending uit waarin soldaten spraken over motieven en mogelijkheden voor sabotage in de legerplaats Oirschot. Deze uitzending bracht binnen de regering en de krijgsmacht veel teweeg. De ministerraad reageerde op 2 oktober fel op de uitzending. Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Marga Klompé, stoorde zich aan het feit dat de VPRO zich te weinig van de uitspraken van de soldaten had gedistantieerd. De omroep had volgens haar artikel tien, lid twee van de Omroepwet overtreden, waarin was vastgelegd dat uitzendingen geen informatie mochten bevatten die de staatsveiligheid of de openbare orde in gevaar brachten. Klompé betitelde de sabotage-uitzending als 'staatsgevaarlijk' en gaf de VPRO een berisping.⁵⁴

Den Toom was nog steeds voorstander van een harde aanpak, maar na de onverwacht grote publiciteit die begin oktober ontstond naar aanleiding van de VPRO-uitzending, probeerde hij bovenal 'sabotagepaniek' in de samenleving te voorkomen. Hij wilde de zaak zoveel mogelijk achter gesloten deuren oplossen. Tegen een journalist van het *Algemeen Dagblad* zei hij: 'Ik vind sabotage een uiterst delicate zaak. Ik kan best bevroeden dat daarover met zorg wordt gesproken, maar je kunt niet alles in de openbaarheid brengen. Je moet ook oppassen dat je de kat niet op het spek bindt'.⁵⁵

51 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Hartsuiker aan de Procureur-Generaal bij het gerechtshof te Amsterdam, betr. Kater en Van Duijn, 5 februari 1970.

52 NL-HaNA, Ministerraad, 1823-1988, nummer toegang 2.02.05.02, inv. nr. 957/Vergadermotuilen, 13 februari 1970.

53 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 66, Het ministerie van Justitie aan de minister van Defensie, betr. de bespreking tussen de legerleiding en het OM, 11 mei 1970.

54 'Berisping voor de Omroepvereniging V.P.R.O.', in: *Vrije geluiden. VPRO programma-blad voor tv en radio* 43 (24-31 oktober 1970) 5.

55 'Den Toom sust sabotage-zaak', in: *Algemeen Dagblad*, 8 oktober 1970.

Zijn angst leek bewaarheid te worden op 12 oktober 1970, toen de Johan Willem Frisokazerne in Assen een sabotagegeval meldde. De plaatselijke actiegroep Army and Navy had in de brandstoftanks van 21 tanks suiker en zand gestrooid. In een wachthuisje van de kazerne hing een spandoek met de tekst 'Hak 't [leger, CB] in de pan'. De saboteurs lieten daarnaast een anoniem briefje achter met de volgende tekst:

Onze sabotagedaad dient een positief doel, namelijk: druk uitoefenen op het leger, in de hoop het leger duidelijk te maken dat het zich opheffen moet omdat wij niet gesteld zijn op het leger, de maatschappij onder druk te zetten met de bedoeling, dat de koning gauw een wet uitvaardigt, die het leger moet helpen aan zijn irreëel, ridicul en noodlottig bestaan een einde te maken. We hopen door onze daad de publieke opinie te mobiliseren, de openbare mentaliteit wakker te schudden, te prikkelen.⁵⁶

De sabotage in Assen vormde voor het ministerie van Defensie het bewijs dat de sabotageoproep van Van Duijn en Kater en de VPRO-uitzending daadwerkelijk tot een concreet sabotagegeval hadden geleid. Defensie nam verschillende veiligheidsmaatregelen ten aanzien van de Johan Willem Frisokazerne. Daags na de sabotage werd een onderzoek ingesteld naar de twee inmiddels bekende daders. Defensie versterkte de bewaking van de kazerne in Assen en breidde het aantal soldaten op de wachtposten uit.⁵⁷ Daarnaast kondigde het ministerie voor de kazerne een rijverbod af en werd het militaire complex door middel van drie kilometer prikkeldraad hermetisch van de buitenwereld afgesloten. De soldaten in Assen mochten niet meer met verlof.⁵⁸

Het ministerie van Defensie nam ook veiligheidsmaatregelen die betrekking hadden op de gehele krijgsmacht. Den Toom vroeg zijn collega van Binnenlandse Zaken om de Binnenlandse Veiligheidsdienst af te sturen op 'potentiële saboteurs' en het aantal detachementen voor contrainlichtingen uit te breiden.⁵⁹ Daarnaast besloot Van Rijn tot een aanpassing op de uit 1965 daterende 'Ministeriële Beschikking met betrekking tot het gebruik van wapenen onder vredesomstandigheden'. Door de sabotagegevallen stond Defensie niet meer afwijzend tegen het gebruik

van wapens bij de beveiliging van objecten of het bewaken of overbrengen van arrestanten. In een nieuwe beschikking van 3 december 1970 stelde Van Rijn dat militairen – die bijvoorbeeld als schildwacht, planton of pontonnier een militair object bewaakten – konden worden uitgerust met wapens en munitie 'indien de veiligheid van het te bewaken object van wezenlijke betekenis is voor de operationele inzetbaarheid van de strijdkrachten' of 'indien en voor zolang met betrekking tot het te bewaken object bijzondere aanleiding bestaat voor het vrezen van wederrechtelijk binnendringen, diefstal, sabotage, aanslagen of andere ongeregeldeheden'.⁶⁰

De radicalisering van linkse organisaties

De periode van 1972 tot en met 1978 wordt gekenmerkt door de verdere radicalisering van de VVDM en de BvD. De VVDM bestond in 1972 uit 32.500 leden.⁶¹ Het hoofdbestuur hield zich steeds minder bezig met de belangenbehartiging van dienstplichtige soldaten. In plaats daarvan kweekte ze een kritische houding aan en riep ze op tot acties.⁶² De nieuwe leidraad werd de 'dekkingsgedachte', die inhield dat het hoofdbestuur voortaan alle acties van VVDM-leden steunde. Deze nieuwe koers bracht de VVDM tussen 1972 en 1978 meermaals in conflict met het ministerie van Defensie. Minister De Koster schortte in augustus 1972 het overleg met de VVDM op. Het overleg werd pas een jaar later hersteld door Henk Vredeling (PvdA), de nieuwe minister van Defensie in het kabinet-Den Uyl (1973-1977). In december 1975 was het de VVDM die het overleg wederom afbrak uit onvrede over niet nagekomen toezeggingen van Defensie.⁶³ Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig kon de

56 Klaas Koops, *Suker in de tank* (Zuidwolde 2002) 31.

57 VVDM keurt sabotage ten zeerste af' en 'Grote speuracties naar de saboteurs', in: *Drentsche en Asser Courant*, 13 oktober 1970.

58 Koops, *Suker in de tank*, 32.

59 NL-HaNa, Def/CVCS, 2.13.180, inv. nr. 18, Vergadernotulen, 23 oktober 1970.

60 NL-HaNa, Ministerie van Defensie: Generale Staf; Staf van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, later Landmachtstaf; Staf van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, (1969) 1973-1979 (1980), nummer toegang 2.13.110, inv. nr. 1000, Beschikking van Van Rijn 'Gebruik van wapenen in vredesomstandigheden', 3 december 1970.

61 De Kruif en Lardeoye, *Over lef gesproken!*, 58.

62 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 119, De VVDM als vakbond. Enkele consequenties met betrekking tot haar organisatie en haar beleid. Uitgave: commissie scholing en vorming, 1973.

63 De Kruif en Lardenoye, *Over lef gesproken!*, 58-59, 61, 71, 80.

vereniging minder soldaten bereiken en kwam ze terecht in een recessie.⁶⁴

De BvD, die in 1974 tussen de zes- en zeventig leden telde, besloot op zijn vijfde congres actief binnen de VVDM te gaan werken. In 1974 en 1975 koos de VVDM een BvD-lid in haar bestuur.⁶⁵ Door de samenwerking met de VVDM aan te gaan, richtte de BvD zich steeds meer op de belangenbehartiging van dienstplichtigen. Het idee hierachter was dat belangenbehartiging een goede manier was om soldaten te bereiken en hen mondig te maken. Op deze manier zouden ze ontvankelijker worden voor antimilitaristische propaganda. Het aantal krijgsmachtkritische uitlatingen in woord en geschrift groeide, met als hoogtepunt het anti-NAVO-congres in 1974. Terwijl de bond ideologisch op zijn sterkst was, kreeg de BvD vanaf 1975 eveneens te maken met een achteruitgang. Onder het rechtse kabinet-Van Agt-Wiegel (1977-1981) werd het ledenaantal kleiner en droogden de financiële middelen op.⁶⁶

Soldatenprotest en antimilitarisme: een vergangende grens

Tot 1972 had het soldatenprotest een ludiek karakter gehad. Het ministerie van Defensie had het beschouwd als een ondermijning van de krijgstucht, maar niet als een gevaar voor de krijgsmacht. Tussen 1972 en 1978 zag Defensie het soldatenprotest echter steeds meer als een aantasting van de geloofwaardigheid en de parateit van het Nederlandse leger.

Hoewel de militaire haardracht in 1971 was vrijgegeven, vergaderde het ministerie van Defensie hier in 1973 en 1974 opnieuw over. De Duitse minister van Defensie had de vrije haardracht in het voorjaar van 1973 teruggedraaid en zijn Nederlandse collega wilde hetzelfde. De Defensieraad was van mening dat soldaten

met lang haar de geloofwaardigheid van de Nederlandse krijgsmacht aantastten. De buitenlandse pers, maar ook de Belgische minister van Landsverdediging leverden sterke kritiek op het uiterlijk van de Nederlandse militairen. Defensie legde bovendien een link tussen de vrije haardracht en de achteruitgang van de militaire discipline. De gedachte hierachter was dat de innerlijke discipline werd weerspiegeld door de uiterlijke discipline. Volgens Defensie ontbrak het soldaten met lang haar aan innerlijke discipline, waardoor ze hun taak in geval van oorlog niet zouden kunnen uitvoeren. De CGS had van de Duitse *Inspekteur des Heeres* vernomen 'dat de afschaffing van de lange haardracht in ongelooflijk korte tijd de discipline in gunstige zin totaal heeft veranderd' en wilde de lange haardracht in Nederland eveneens opnieuw aan banden leggen.⁶⁷ De Koster durfde dit echter niet aan. Hij wilde geen nieuwe protesten uitlokken, martelaren creëren of gezichtsverlies leiden. Er waren immers al VVDM-leden die zich als martelaar hadden aangeboden.⁶⁸ Hij schreef dan ook slechts een brief aan alle militairen, waarin hij hen vroeg zelf hun gedrag en uiterlijk zodanig te verbeteren dat de discipline en de geloofwaardigheid van de Nederlandse krijgsmacht niet geschaad werden.⁶⁹

Nu de VVDM zich niet opnieuw over de haardrachtkwesitie hoefde op te winden, concentreerde het soldatenprotest zich tussen 1972 en 1978 op het verkrijgen van politieke rechten voor militairen. De VVDM wenste toestemming om op de kazernes over politieke aangelegenheden te vergaderen. Daarnaast moest het voortaan mogelijk zijn in uniform te demonstreren of te staken. Om Defensie te laten zien dat het de VVDM ernst was, bracht het hoofdbestuur in 1972 een stemadvies uit. Haar achterban werd aangespoord te stemmen op de PvdA, D'66 of de Politieke Partij Radicalen (PPR). Deze progressieve partijen steunden in hun verkiezingsprogramma *Keerpunt '72* namelijk veel van de VVDM-standpunten. De PSP en de Communistische Partij Nederland (CPN) waren volgens de VVDM vanwege hun linkse inslag een goed alternatief.⁷⁰

Het ministerie van Defensie stond niet achter deze verlangens naar politieke rechten. In zijn Defensienota, getiteld *Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983*, maakte minister van Defensie Henk Vredeling dit op 9 juli 1974 bekend. Vredeling stelde dat

64 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 122, Brandende kwesties over onze beweging, december 1980.

65 IISG, Archief BvD, inv. nr. 25, Concept strategiemap, mei 1979.

66 Ibidem, inv. nr. 22, 'Een totaalvisie als alternatief', bericht over het achtste congres, februari 1977.

67 NL-HaNa, MvD, Legerraad, 1945-1994, inv. nr. 28, Vergadernotulen, 15 september 1972.

68 NL-HaNa, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 47, Vergadernotulen Defensieraad, 29 november 1972.

69 Ibidem, inv. nr. 29, Concept-schrijven aan het krijgsmachtpersoneel inzake discipline en uiterlijk voorkomen, 5 januari 1973.

70 Burger, *Soldaten in het geweer*, 90.

de grondwet en de Europese conventie het de militairen in principe mogelijk maakten binnen en buiten de kazernes te demonstreren, vergaderingen te houden, politieke bijeenkomsten te beleggen en te staken. De bijzondere positie van de krijgsmacht als veiligheidsinstrument van de staat maakte echter een inperking van deze rechten in sommige gevallen noodzakelijk. Dat gold vooral voor het stakingsrecht. Vredeling schreef hierover: 'De taken, die de krijgsmacht in nationaal en in internationaal verband moet kunnen verrichten, zijn dermate essentieel en vergen een dusdanige continue inzetbaarheid, dat een stakingsrecht daarmee niet verenigbaar is'.⁷¹

Ten aanzien van de andere politieke rechten was Vredeling welwillender. Zijn ministerie stelde in 1975 'Voorlopige aanwijzingen inzake de uitoefening van bepaalde grondrechten door militairen' op, waarin precies werd vastgelegd welke politieke rechten de militairen kregen en hoe de kazernecommandanten hun beleid daarop moesten aanpassen. Een belangrijke verandering betrof de mogelijkheid om zonder toestemming buiten diensttijd in burgerkleding te demonstreren of te vergaderen.⁷² Het woord 'voorlopig' in de titel van de aanwijzingen betekende niet dat de legerleiding zich het recht voorbehield de verleende politieke rechten opnieuw aan te kunnen passen. Net als ten aanzien van de haardrucht-kwestie wilde het geen gezichtsverlies leiden door op toezeggingen terug te komen.⁷³

De krijgsmacht als grootste vijand

Tussen 1972 en 1978 kwam het antimilitarisme binnen het leger tot uiting in kritiek op de NAVO en sabotage en vernieling van militair materieel, net als in de jaren daarvoor het geval was geweest. De maatschappelijke en politieke constellatie waarin dit antimilitarisme plaatsvond was echter anders. Het gijzelingsdrama dat in 1972 tijdens de Olympische Spelen in München plaatsvond, verlegde de aandacht van de regering naar terroristische dreigingen op eigen grondgebied. De materiële schade die de krijgsmacht ondervond stond in geen vergelijking met de doden die in 1975 en 1977 vielen bij de Molukse gijzelingsacties. Het ministerie van Defensie stond er met haar problemen binnen de krijgsmacht alleen voor.

Ondertussen werd zijn positie verder be-

moelijk door de VVDM en de BvD. Zij stelden namelijk een nieuwe vijand vast: de Nederlandse krijgsmacht zelf. De krijgsmacht vormde volgens de VVDM en de BvD een bedreiging omdat haar binnenlandse veiligheidstaak, ook wel politietoek genoemd, steeds belangrijker werd. Conform deze taak ondersteunt de krijgsmacht het civiele gezag bij de handhaving en vergroting van de veiligheid op Nederlands grondgebied, indien die veiligheid door binnenlandse dreigingen wordt aangetast.⁷⁴ Tot het begrip 'binnenlandse dreigingen' behoren (natuur)rampen, maar ook moedwillige aantastingen van de openbare orde.

De VVDM en de BvD signaleerden een grotere inzet van de krijgsmacht bij de ordehandhaving vanaf het midden van de jaren zestig. Zo werd de Koninklijke Marechaussee (KMar) in 1966 ingezet bij de bouwvakstaking en in 1970 bij de Rotterdamse havenstaking. Na 1972 bereikte de inzet voor de ordehandhaving volgens de VVDM en de BvD een absoluut hoogtepunt. De burgers en militairen maakten in 1972 kennis met de Bijzondere Bijstandseenheden (BBE). Een van deze eenheden, de BBE-K, werd een krijgsmachtonderdeel wiens precisieschutters bij criminele of terroristische acties moesten worden ingezet. De KMar trad in 1974 op tegen actievoerders op de Amsterdamse Nieuwmarkt, die protesteerden tegen de afbraak van huizen voor de aanleg van een nieuwe metrolijn. In 1975 en 1977 werden de BBE ingezet bij de Molukse gijzelingen, terwijl bij de treinkaping in de Punt dienstplichtigen de omgeving bewaakten. Het viel de VVDM en de BvD daarnaast op, dat de krijgsmacht haar dienstplichtige militairen ook vaker liet aantreden voor hulp bij calamiteiten. In 1974 verleenden dienstplichtigen Zeeuwse boeren steun bij de oogst, die door de vele regen verloren dreigde te gaan. In 1978 hielpen zij bij de dijkbewaking.

De VVDM en de BvD schrokken niet alleen van de frequentie waarmee de krijgsmacht zich voor haar politietoek inzet. Ze waren ook bang dat wat begon als hulp aan Zeeuwse boeren of het beëindigen van gijzelingen, zou leiden tot de

71 Ministerie van Defensie, *Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983* (Den Haag 1974) 78.

72 NL-HaNA, Generale Staf, 2.13.110, inv. nr. 686, Voorlopige aanwijzingen inzake de uitoefening van bepaalde grondrechten door militairen, 1 september 1975.

73 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 51, Vergadernotulen Defensieraad, 22 januari 1975.

74 Deze definitie is ontleend aan: De Weger, *De binnenlandse veiligheidstaken van de Nederlandse krijgsmacht*, 328.

steeds grotere inzet van de krijgsmacht bij al-lerhande binnenlandse aangelegenheden. Daarbij zou het niet langer gaan om het beschermen van Nederland tegen interne dreigingen, maar ontnam de krijgsmacht burgers hun grondrechten op het houden van demonstraties of stakingen.⁷⁵ Volgens de BvD gebeurde dit omdat te veel protest tegen de krijgsmacht het militair-industrieel complex (de vervlechting tussen de belangen van de politiek, de krijgsmacht en de wapenindustrie) en daarmee het kapitalisme aan het wankelen bracht.⁷⁶

Om hun protest tegen het misbruik van de politietaken kracht bij te zetten beproefden de VVDM en de BvD verschillende actiemiddelen. Binnen de kazernes waren er dienstplichtigen die weigerden hun dienstplicht te vervullen als deze de hulpverlening of de ordehandhaving ten goede kwam. Het VVDM-hoofdbestuur maakte een onderscheid tussen de hulpverlening en de ordehandhaving. Het reageerde welwillender indien haar leden voor de hulpverlening werden ingezet. De verplichte oogstulp van militairen aan Zeeuwse boeren noemde de VVDM 'onvermijdelijk'. Ter coördinatie en behartiging van de belangen van de dienstplichtigen richtte het hoofdbestuur in Zeeland wel een actiecentrum in.⁷⁷ Het bestuur van de VVDM nam een kritische houding aan wanneer de krijgsmacht de orde handhaafde:

Zo moeten soldaten niet ingezet worden bij politiek zeer omstreden zaken, hierbij denken we aan het inzetten van soldaten tegen stakingen voor het "handhaven van de orde" en het overnemen van het werk (stakingsbreker). Het leger moet geen politietaken krijgen om bijvoorbeeld rellen te bestrijden. We willen niet tegen onze medewerkers of medestudenten ingezet worden, als die in actie komen voor het behoud of

*uitbreiding van hun rechten. Het leger moet gericht zijn tegen elke binnenlandse agressie, maar niet tegen de eigen bevolking.*⁷⁸

De BvD gaf in pamfletten zijn afwijzende houding jegens de politietaken te kennen. Een van de pamfletten bevatte de tekst: 'Geen optreden van politie, marechaussee en soldaten in de Nieuwmarkt. Weiger je te laten inzetten. Vecht niet tegen mensen zoals jij er een bent'.⁷⁹ Daarnaast had de bond een 'Werkgroep Zuid-Molukken', die door middel van eigen persberichten het beleid van de regering en de krijgsmacht ten aanzien van de Molukse gijzelingen kritiseerde. De BvD was van mening dat de regering zich alleen bekommerde om het lot van de gijzelaars en niet zocht naar de oorzaak van de gijzelingen. De BBE werden met veel machtsvertoon en geweld ingezet om hun aanwezigheid als elite-eenheid te rechtvaardigen. De BvD vond echter dat voorkomen moest worden dat door het 'geweldseffect' dat hiervan uitging een traditie zou ontstaan waarin conflicten steeds sneller met dit soort elite-eenheden zouden worden opgelost.⁸⁰

Het ministerie van Defensie verlangde van elke dienstplichtige dat hij zich desgewenst voor de politietaken inzette. Overplaatsing naar een ander krijgsmachtonderdeel was niet mogelijk en weigering van deze taak werd als dienstweigering opgevat.⁸¹ Defensie kon de politietaken niet weigeren, omdat de regering de minister van Defensie hiertoe verplichtte. Defensie wilde deze taak ook niet weigeren, ook al leverde dat problemen op met de VVDM en de BvD. Tegenstrijdig genoeg beschouwde de Legerraad de politietaken als een manier om het positieve deel van de bevolking te bereiken en het imago van de krijgsmacht op te krikken. Volgens de Legerraad was het 'vooral uit het oogpunt van public relations gewenst een open oog voor de problematiek te hebben en paraat te zijn om waar nodig te kunnen bijspringen'.⁸²

Defensie realiseerde zich dat de hulp bij calamiteiten positiever gewaardeerd werd dan de ordehandhaving. De aandacht moest daarom vooral hiernaar uitgaan. Verzoeken voor de hulp bij calamiteiten moesten zoveel mogelijk worden ingewilligd. Het ministerie van Defensie wist na jarenlange ervaring met het soldatenprotest en de antimilitaristische acties dat deze beslissing twee implicaties had. De eerste implicatie was dat

75 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 1165, Het leger voor binnenlandse aangelegenheden, 26 mei 1981.

76 IISG, Archief BvD, inv. nr. 18, Stellingen over de interne functie van het leger, november 1974.

77 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 1165, Brief van het AB van de VVDM aan de voorzitter van het GO, betr. oogstulp, 25 november 1974.

78 Ibidem, Legerinzet bij binnenlandse aangelegenheden, 26 maart 1981.

79 IISG, Archief BvD, inv. nr. 18, Pamflet: Nieuwmarkt bezet door politie en marechaussee, 1974.

80 Ibidem, inv. nr. 23, Persbericht van de Werkgroep Zuid-Molukken n.a.v. de ontknoping van de Molukse gijzeling op 11 juni 1977.

81 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 1165, Den Toom aan de VVDM, betr. inzet dienstplichtige marechaussee, 12 februari 1971.

82 NL-HaNA, Minister van Oorlog / vergaderingen, 2.13.162, inv. nr. 36, Vergadernotulen Defensieraad, 20 september 1972.

intern een oplossing moest worden gezocht voor de dienstplichtigen die deze hulp bij calamiteiten weigerden. Van de regering viel immers geen hulp te verwachten. De tweede les was dat de media over het Defensiebeleid in het ongewisse moesten blijven.⁸³

Conclusie

Met de oprichting van de VVDM en de BvD begon voor de krijgsmacht de eerste helft van 'de lange jaren zeventig', waarin de legitimiteit van de krijgsmacht door middel van soldatenprotest en antimilitaristische acties van burgers onder druk kwam te staan. Tussen 1966 en 1979 werd de krijgsmacht voor het eerst geconfronteerd met militaire en maatschappelijke actoren die fel gekant waren tegen haar tradities en haar veiligheidsbeleid. Binnen de krijgsmacht hielden het kazernepersoneel en de Defensietop er verschillende opvattingen over de democratisering van de krijgsmacht op na. Daarnaast groeide de kritiek van soldaten op hun eigen organisatie.

Het ministerie van Defensie betitelde de problemen binnen de krijgsmacht tussen 1966 en 1968 als 'negativisme'. Het beschouwde het niet als een maatschappelijk fenomeen, maar als een intern, oplosbaar probleem. Geheel tegen de verwachting in nam de inval van de Sovjet-Unie in Praag het 'negativisme' niet weg. De burgers noch de soldaten bleken onder de indruk van het optreden van de Sovjet-Unie. Het werd het ministerie van Defensie duidelijk dat het 'negativisme' voortkwam uit een vervreemding tussen krijgsmacht, maatschappij en soldaten.

Het soldatenprotest en het antimilitarisme radicaliseerden tussen 1969 en 1972. Defensie beschouwde het soldatenprotest als een ondermijning van de krijgstuicht en zocht naar de grens tussen wat wel en niet acceptabel was. Het antimilitarisme werd in zijn geheel afgewezen, omdat het door Defensie werd beschouwd als een ernstige aantasting van de geloofwaardigheid, de paraatheid en de gevechtskracht van de krijgsmacht. Vanaf 1972 ging Defensie ook het soldatenprotest steeds meer langs deze lijnen zien. De VVDM en de BvD gingen op hun beurt de krijgsmacht als grootste vijand beschouwen, wat de kloof tussen Defensie en opstandige soldaten en gewetensbezwaarde dienstplichtigen verder vergrootte.

De legerleiding gaf de voorkeur aan een harde aanpak van het soldatenprotest en het antimilitarisme. Tussen 1968 en 1970 slaagde zij er kortstondig in de aandacht van de regering op de problemen binnen de krijgsmacht vestigen. Ze probeerde haar ervan te overtuigen dat het soldatenprotest en het antimilitarisme een veiligheidsrisico voor de krijgsmacht vormde. De ministers en het OM weigerden de antimilitaristen echter als binnenlandse dreiging te aanvaarden en keurden strenge maatregelen af. In de jaren zeventig concentreerde de regering zich op binnenlandse dreigingen, zoals het Molukse terrorisme.

De antimilitaristen konden door de afwezigheid van regeringssteun niet bestraft worden. Defensie kon de acties van ongehoorzame dienstplichtigen slechts toetsen aan de Wet op de Krijgstucht. Haar beleid was een menigeling van bestraffing van en concessies aan de dienstplichtigen. De concessies kwamen vaak tot stand onder druk van de media, die de legerleiding ondanks verwoede pogingen daartoe niet de mond kon snoeren. Teleurgesteld over het gebrek aan draagvlak in politiek en samenleving keerde Defensie zich naar binnen en wachtte zij het overwaaien van het soldatenprotest en het antimilitarisme af.

De VVDM en de BvD schoten Defensie daarbij te hulp. Beide organisaties kwamen vanaf 1975 terecht in een neerwaartse spiraal. Ze probeerden zich voor de ondergang te behoeden door hun aandacht te verleggen naar de vredesdemonstraties tegen de kernwapens, maar hun momentum was onder het centrum-rechtse kabinet-Lubbers (1982-1986) definitief voorbij. De nog uit zeventien leden bestaande BvD hief zich op 10 december 1983 op.⁸⁴ De VVDM leidde in de jaren tachtig een sluimerend bestaan en werd met de opschorting van de dienstplicht in 1996 opgeheven.

Coreline Boot is promovendus aan het *Centre for Terrorism and Counterterrorism* (Universiteit Leiden). Ze maakt deel uit van het VIDI-project *Historicizing security. Enemies of the State, 1813 until present*. Haar proefschrift gaat over de Nederlandse krijgsmacht als object van militaire en maatschappelijke contestatie tussen 1945 en 1989.

83 NL-HaNa, MvD, Legerraad, 1945-1994, inv. nr. 34, Vergadernotulen, 10 januari 1978.

84 IISG, Archief VVDM, inv. nr. 1227, De BvD aan de VVDM, 29 december 1983; ibidem, inv. nr. 29, De BvD dan toch op sterven na dood?, september 1983.